

UNIREA PRINCIPATELOR ROMÎNE, CUZA VODĂ ȘI POLONII

P. P. PANAITESCU

I. POLONIA ȘI UNIREA PRINCIPATELOR ROMÎNE

La o sută de ani de la unirea Moldovei cu Țara Românească, în perspectivă deschisă de un secol de istorie, putem să înțelegem mai bine acest act, cu împrejurările, cauzele și urmările sale. Este datoria istoricilor români să lămuirească aceste probleme în amănuntele lor, azi când pot s-o facă pe baza cunoașterii unui material documentar bogat, a *metodei dialectice* adoptate de istoriografia română nouă și de perspectiva pe care o avem asupra faptelor și consecințelor lor, după trecerea a o sută de ani.

Între diferite laturi interesante ale istoriei unirii principatelor și ale domniei lui Alexandru Cuza, domnul unirii, este și aceea a legăturilor poporului român cu cel polon în acele împrejurări. Aceste legături prezintă o deosebită însemnătate istorică, nu numai pentru că fac parte din lungul șir al relațiilor de tot felul între cele două popoare, care constituie o seculară cooperare, continuată și întărită în zilele noastre, dar și pentru că au format unul din elementele de pregătire a unirii.

Unirea principatelor române este urmarea acțiunii forțelor interne și a ridicării noilor păături sociale orășenești a creării unei piețe interne unitare. Ideia unirii s-a născut ca rezultat al acestor schimbări. Nu e mai puțin adevărat că această idee a fost influențată și de anume împrejurări internaționale. Revoluția de la 1848 nu fusese în istoria noastră o revoluție pentru unire, dovadă că însăși revoluția nu a fost unită, au fost adică trei revoluții românești, la date deosebite, fără legături strânse între ele, și nu o mișcare unică, general românească. Cu drept cuvânt spune N. Bălcescu într-o proclamație adresată emigrației românești, la 1849: „Fiindcă nu lucram împreună, nu ne înțelesăm împreună și nu ne scularăm cu toții deodată, strigând împreună: unirea națională și libertate vrem, strigătele noastre succesive, izolate, slabe, fură înăbușite”¹. Abia în timpul emigrației fruntașilor revoluției de la 1848 din țările române, ei se întâlniră împreună pe pământ străin și lupta pentru unire devine preocuparea lor centrală.

¹ Cf. P. P. Panaitescu, *Contribuții la o biografie a lui N. Bălcescu*, București, 1923, p. 102.

Asupra acestei transformări a Țelurilor politice, datorite unei mai adâncite cunoașteri a „mersului revoluției”, ca să întrebuițăm expresia lui Bălcescu, adică o înțelegere a Țelurilor adevărate, necesare ale revoluției românești, au înrîurit în parte și emigrații poloni, care se aflau în diferite țări din Europa, după căderea revoluției lor din 1830 și a mișcărilor poloneze din 1848¹. Polonii erau atunci un popor fără stat, pentru ei lupta politică se întemeia pe ridicarea generală a popoarelor, nu pe o politică diplomatică de stat.

În perioada care merge de la 1848 pînă la unirea principatelor se poate observa în acțiunea politică a romînilor progresiști două tendințe în ce privește lupta pentru unire: una care se întemeia pe intervenția pe lîngă cabinetele statelor socotite favorabile unirii, în special al Franței celei de a doua republici și a imperiului; a doua bazată pe apelul adresat direct popoarelor, pentru a se ridica împotriva cîrmuirilor politice și a dobîndi prin lupta lor unită independența și unirea. Se știe că acest fel de a vedea se concentra în jurul comitetului democratic al popoarelor, constituit din inițiativa lui Giuseppe Mazzini și în care și romîni au fost reprezentați, la început, prin N. Bălcescu. Dintre inițiatorii acestei uniri a popoarelor democratice au fost polonii, aripa democrată polonă, burgheză. Din 1850 polonii, prin comitetul Democrației polone, aderă la comitetul internațional mazzinian, alături de ruși, cehi, unguri și romîni, comitet care avea de scop să constituiască, așa cum arată N. Bălcescu, „o confederație democratică a tuturor mijloacelor revoluționare și solidaritate în mișcări”². În realitate, comitetul mazzinian reprezenta o ideologie liberală-burgheză și cu drept cuvînt s-a ridicat împotriva lui critica lui Marx și Engels în 1850, în numele luptei de clasă, negată și igorată în manifestele comitetului³. Totuși în comitet, care nu ținea seamă de state, ci de popoare, romîni apar ca popor romîn, nu ca reprezentanți ai Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei. Polonii, care vedeau în România unită un sprijin pentru lupta lor pentru independență, au favorizat prin propagandă activă unirea celor două principate românești.

Încă din 1838, emigrația polonă din Paris, aripă conservatoare, intrase în legături cu mișcarea condusă de I. Cîmpineanu și încheiase un acord cu acesta și cei ce urmăreau, alături de dînsul unirea Țărilor romîne⁴. Înainte de începerea revoluției de la 1848, se constată iarăși o acțiune comună în acest sens: în instrucțiunile agentului polon P. Butkiewicz, trimis în aprilie 1848, în Moldova de emigranții poloni, citim indicația ca „să îndemne pe moldoveni să ia înțelegere cu muntenii...” Agentul polon să intre în contact cu cei ce „voiesc unirea acestor provincii românești. Să se declare în favoarea naționalității romîne, azi despărțite”⁵. În 1850 polonezii propuseseră unirea emigrațiilor polone, moldo-romîne, ungurești și italiene⁶, și tot atunci începe colaborarea lor cu romîni în comitetul mazzinian, de care a fost vorba mai sus. În sfîrșit, în preajma unirii, în timpul luptei pentru unire, la care lua parte

¹ P. P. Panaitescu, *Emigrația polonă și revoluția romînă de la 1848*, București, 1929, p. 21—24.

² I. Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, București, 1899, p. 457—460; L. Russjan, *Polacy i sprawa polska na Węgrzech*, Varșovia, 1934, p. 177—201.

³ K. Marx și Fr. Engels, *Сочинения*, VIII, Moscova—Leningrad, 1930, p. 258—261.

⁴ P. P. Panaitescu, *Planurile lui I. Cîmpineanu pentru unitatea națională*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, III, 1926, p. 63—106.

⁵ Idem, *Emigrația polonă și revoluția romînă de la 1848*, București, 1929, p. 33.

⁶ St. Lukasik, *Rumunja a Polska w XIX wieku*, Cracovia, 1929, p. 36.

în chip activ caimacamul Țării Românești, Alexandru Ghica, acesta primește o scrisoare de la Adam Czartoryski, șeful emigrației polone din Paris, urîndu-i să obție, „punerea bazelor politice, care să asigure viitorul naționalității romîne”¹. În lumina acestor fapte se poate vorbi de o contribuție polonă la unirea principatelor.

Rămîn însă în istoriografie, în privința colaborării romînilor cu polonii, cu prilejul unirii și imediat după unire, unele laturi nelămurite. Din felul cum anume fapte au fost prezentate de istoriografia mai veche ar putea rezulta bănuiala că polonii ar fi luat parte la acțiuni îndreptate împotriva unirii, prin organele lor autorizate, în complotul lui Grigore Sturdza din 1859 și apoi că guvernul lui Cuza și domnul însuși ar fi avut o atitudine nesinceră, ba chiar ostilă polonilor în momentul revoluției lor, care, în 1863, a urmat curînd după unire. Bazați pe informația de care dispunem și pe o explicație mai logică și mai sănătoasă a faptelor istorice, socotim că putem să înlăturăm asemenea interpretări greșite.

II. COMLOTUL LUI GRIGORE STURDZA

În lumina celor spuse mai sus, unirea Țării Românești cu Moldova într-un stat care se bucura, în conformitate cu convenția dela 1858, de o largă autonomie și în care predominau influențe favorabile Poloniei, nu ar fi putut să fie socotit din partea polonilor decît ca un cîștig pentru cauza lor, ca formarea unei baze de acțiune eventuală pentru lupta lor de eliberare. Totuși, anume împrejurări, care trebuie neapărat lămurite, ar duce în aparență la concluzia că emigrația polonă a dat o luptă împotriva unirii principatelor romîne, a participat la un complot menit să împiedice înfăptuirea unirii, prin dubla alegere a lui Cuza. O asemenea acțiune potrivnică intereselor adevărate ale poporului polonez și care însemna o deviere de la linia cooperării în lupta comună a romînilor și polonilor pentru independență și unire în cei 20 de ani precedenți, ar fi oricum neașteptată. Totuși „Complotul lui Grigore Sturdza” în vremea unirii ar putea fi interpretat, în necunoștință de cauză, și a fost interpretat, ca o acțiune a polonilor emigrați împreună cu dușmanii unirii, din Moldova, împotriva intereselor viitorului romînilor. G. Duzinchevici a publicat în 1941 un volum intitulat: *Beizade Grigore Sturdza și polonii*, cu subtitlul: *Legături polono-romîne în anii 1858-1859*², titlu care s-ar putea interpreta ca privind o înțelegere între complotul lui Gr. Sturdza și „polonii” adică poporul polonez, ca un fapt care privește în general relațiile între cele două popoare. Cu toată bogăția de documente publicate de autorul citat³, rămîn neclare pînă acum principalele aspecte ale chestiunii.

Din documentele amintite se poate stabili că încă din 1858 Grigore Sturdza, candidat la tronul Moldovei, a intrat în legături cu un grup de emigranți poloni din Moldova și de la Constantinopol, pe care-i plătea ca pe niște agenți electorali. Gr. Sturdza era în strînse relații cu Czajka Czajkowski, fostul reprezentant la Poartă al aripei drepte (monarhiste) a emigrației polone conduse de Adam Czartoryski, dar care acum trecuse la mahomedanism și se numea Sadyk pașa. În răstimpul dintre alegerea lui Cuza ca domn al Moldovei

¹ P. P. Panaitescu, *Emigrația polonă*, p. 125.

² București, Cartea Romînească, 1941.

³ Cf. și C. Solomon și C. A. Stoide, *Pretendența lui Gr. Sturdza la tronul Moldovei*, în *Arhiva Romînească*, III, 1939, p. 133-174.

(5/17 ianuarie 1859) și alegerea lui de la București (24 ianuarie/8 februarie), polonezii care se aflau în slujba lui Grigore Sturdza încercară o lovitură armată împotriva domnului ales, dar sînt descoperiți de autorități și arestați. Procesul lor arată proporțiile reduse ale complotului; fuseseră arestați în total 23 de oameni, dintre care 11 fură găsiți vinovați. Grigore Sturdza chemat ca martor, neagă existența vreunui complot și este scos din cauză¹.

Rapoartele administrative și polițienesti din Moldova și Muntenia trimise la centru cu prilejul descoperirii complotului arată că numărul mare de polonezi emigrați în amîndouă țările stîrnise îngrijorare în rîndurile autorităților romînești, care se temeau tot odată și de izbucnirea, cu acest prilej, a unor mișcări țărănești. Prefecții de județe se temeau că mișcarea polonezilor, care posedau arme, se va întinde și în Muntenia, că toți emigranții vor lua partea lui Grigore Sturdza. Frica lor s-a dovedit însă neîntemeiată, căci, afară de cîțiva indivizi izolați, cîștigați de agentul Wierzbicki, majoritatea emigraților poloni din țările noastre nu s-a mișcat, iar țărani nu s-au lăsat înșelați de agenții lui Grigore Sturdza, boier reacționar².

Întrebările care rămîn deschise sînt, pe de o parte: ce reprezentau acești poloni, lucrau ei cu știrea și în cadrul emigrației polone, sau măcar al unei facțiuni politice a emigrației, și apoi, care era scopul lor în legătură cu cauza Poloniei? Credeau ei că patria lor va fi mai ușor ajutată, dacă vor lupta pentru Grigore Sturdza? Iar pe de altă parte, ce reprezenta acest complot? Era el rezultatul numai al ambiției personale a lui Gr. Sturdza, urmărirea el o acțiune politică mai mare în legătură cu revoluția polonă?

În starea actuală a cunoștințelor istorice putem răspunde clar la toate aceste întrebări, pe care istoricii mai vechi nu le putuseră rezolva. G. Duzinchevici, în lucrarea amintită, credea că polonii sprijinind pe Gr. Sturdza au urmărit „un scop mai înalt și nu asigurarea traiului zilnic”, aceasta pentru că „trebuie să fie anumite planuri politice, pe care le urmărea acest polon (Wierzbicki, principalul agent al lui Sturdza), strîns legat de Czajka Czajkowski, Sadyk pașa, conducătorul adevărat, deși neoficial, al agenției polone din Constantinopol, subordonată principelui Czartoryski de la Paris”. Recunoaște însă că „Documentele nu ne relevă acest plan”³. Întrinterpretarea documentelor dată de Duzinchevici nu e justificată de textele actelor publicate chiar de dînsul: Gr. Sturdza a făgăduit polonilor bani, slujbe, eventual sprijin pentru a putea trece în slujba prințului Serbiei, niciodată însă în corespondența lor cu Gr. Sturdza, confiscată de poliție și publicată, nu se vorbește de vreo acțiune în Polonia, de legături politice cu lupta de eliberare a Poloniei. Astfel, citim: „poate va fi domn beizade Grigore Sturdza și ne va pune și pe noi în ceva”⁴. „Dacă oi fi domn, scrie Gr. Sturdza lui Wierzbicki, îi face carieră dumneata pe lîngă mine”⁵. Polonului Carol Rozmyslowski i se spune că, dacă va lupta pentru Gr. Sturdza, acesta „făgăduiește, de va fi domn, pămînt și casă”⁶.

¹ G. Duzinchevici, *Beizade Grigore Sturdza și polonii*, București, 1941, p. 177—181 (mărturia lui Gr. Sturdza, august 1859).

² Cf. D. Berindei, *Știri noi despre complotul din 1859 din Moldova* (comunicare la Institutul de Istorie al Academiei R.P.R., în iulie 1950), text manuscris, folosit prin amabilitatea autorului.

³ G. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 24.

⁴ *Ibidem*, *op. cit.*, p. 110.

⁵ *Ibidem*, p. 99.

⁶ *Ibidem*, p. 118.

Agenții poloni recrutați de Gr. Sturdza nu erau „polonii”, adică luptătorii pentru libertatea Poloniei. Într-o scrisoare a unui fost ofițer din armata revoluționară polonă, H. Pietrowski, refugiat în Moldova, adresată ziarului *Steaua Dunării* în martie 1859, el declară că polonii care au luat parte la complot, „nu sînt soldați poloni, ci niște oameni fără căpăți”, iar lui Wierzbicki, șeful lor, i-se respinsese, din cauza purtării sale, cererea de a sluji în rîndurile ofițerilor poloni¹.

Există însă o scrisoare a lui Cuza vodă către Constantin Moruzi în preajma unirii (23 ianuarie s.v. 1859), privind complotul amintit și din care s-au tras concluzii greșite asupra conducerii complotului. Cuza spune: „Afacerea polonezilor este în fața autorităților competente; toți au fost arestați... Nu vor mai putea face rău nimănui, au izbutit numai să compromită pe principele lor”². „Principele” nu este însă, cum crede Duzinchevici³, Adam Czartoryski, șeful emigrației monarhiste polone de la Paris, ci, evident, chiar „prințul” Gr. Sturdza, compromis de agenții săi.

Rămîne totuși de explicat legătura lui Gr. Sturdza cu Czajka Czajkowski (Sadyk pașa), care, acesta, nu era „un om fără căpăți”, ci ocupa o înaltă situație la Constantinopol. Din scrisorile lui Gr. Sturdza confiscate de poliție rezultă că el sprijinea candidatura beizadelei la domnia Moldovei, că toată propaganda în favoarea acestei candidaturi la Poarta Otomană trecea prin mijlocirea lui. Iată un extras din scrisoarea cu instrucțiuni trimisă de Gr. Sturdza unui agent al său la Poartă: „să lucreze împreună cu Alléon (bancher din Constantinopol) și cu Sadyk la schimbarea și ca să fiu (numit) caimacam și domn și cîte mii galbini poate avea gata 22 (nume cifrat), la dispoziție mă”⁴. Sadyk este cel care recomandase lui Sturdza pe agenții săi poloni, membrii complotului, unul dintr-înșii fusese aghiotantul său⁵. Din citirea scrisorilor lui Gr. Sturdza rezultă că cel care a regizat din umbră această acțiune a fost Czajka Czajkowski, Sadyk pașa. Numai că Sadyk nu era, cum afirmă Duzinchevici, „conducătorul adevărat, deși neoficial al agenției polone din Constantinopol, subordonată principelui Czartoryski de la Paris”, ci era omul de încredere al turcilor, reprezentînd numai pe turci. Czajkowski fusese cîndva reprezentantul partidei monarhiste polone la Constantinopol, anume între 1841 și 1849 și în această calitate avusese legături cu guvernul provizoriu și cu revoluționarii romîni de la 1848, dar la 1849 trece la religia mahomedană, este apoi numit general în armata turcă și participă la războiul Crimeii împreună cu turcii. Czajkowski nu mai era agentul diplomatic al lui Adam Czartoryski⁶; nu mai reprezenta nici o aripă a emigrației ci declara acum: „sînt muzulman și supus al sultanului și vreau să servesc interesele țării mele” (adică ale Turciei)⁷. Despre atitudinea sa politică față de romîni,

¹ *Ibidem*, p. 60, nota 3.

² *Revista Istorică*, II, 1916, p. 19–20.

³ G. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 75 nota 2, socrate scrisoarea inedită. S. Lukasik, *Rumunja a Polska w XIX wieku*, Cracovia, 1929, p. 43, citează această scrisoare, socotind, greșit, că ar fi fost adresată lui Costache Negruzzi, care însă nu putea fi intitulat, „mon prince”, cum scrie Cuza.

⁴ G. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 86.

⁵ *Ibidem*, p. 89.

⁶ St. Lukasik, *op. cit.*, p. 40, 54. Cf. A. Lewak, *Dzieje emigracji Polskiej w Turcji* (Istoria emigrației polone în Turcia), Varșovia, 1935, p. 133.

⁷ St. Lukasik, *Relațiiunile lui Mihai Czajkowski-Sadyk pașa cu romîni*, în „*Revista Istorică Romînă*”, II, 1932, p. 253 (iunie 1857).

el scrie : „n-am încetat să merg pe calea politicii mele de a salva pe români prin Turcia și pentru Turcia”¹ și recunoștea că „sînt adversar al unirii (principatelor) prin poziția mea actuală”², adică în calitate de patriot turc. Czajkowski credea în puterea militară a Imperiului Otoman și, cunoscînd rivalitatea lui cu imperiul țarilor, voia să întemeieze lupta pentru independența Poloniei pe această bază. El subordona totul acestei idei greșite, îi sacrifică lupta națională democratică a poporului polon, precum și pe români, menîți în concepția lui să rămîie definitiv supuși ai turcilor. Deoarece turcii se împotriveau unirii principatelor, care amenința influența lor asupra romînilor, Sadyk pașa a lucrat din îndemnul turcilor în acest sens, a sprijinit, poate a și pus la cale, complotul lui Gr. Sturdza, om de încredere al Porții. Scopul turcilor în această acțiune era de a preveni, apoi de a ruina unirea. Grigore Sturdza s-a pretat, poate inconștient, la acțiunea Porții; el spera să ajungă domn al Moldovei și avea ambiția să ocupe și tronul Țării Romînești, în acest chip nu era adversar al unirii. Dar este evident că anume elemente conducătoare ale Imperiului Otoman sperau prin această acțiune, înlăturînd pe Cuza, să revie la starea de lucruri dinainte. În lumina acestor fapte se vede cum complotul lui Sturdza a fost, în culise, un complot turcesc. Turcii se bazau pe Gr. Sturdza, pentru că beizadeaua slujise în armata turcă, sub numele de Muhlis pașa. Pentru a nu trezi opoziția marilor puteri, turcii n-au acționat direct, ci prin Sadyk pașa, polon turcit, care, atunci, nu mai reprezenta emigrația polonă³.

Mișcarea lui Sturdza, susținută de turci, era îndreptată, în mod obiectiv și în intențiile turcilor, împotriva unirii. Istoricii mai vechi ai complotului lui Gr. Sturdza au fost impresionați de declarația demagogică a acestuia în camera electivă a Moldovei : „voi da votul meu numai pentru domnul ce va vota unirea principatelor”⁴. În realitate, se gîndea să-și dea votul sie însuși și nu putea fi decît un candidat separatist, căci în Muntenia nu avea partizani. Din informațiile pe care le vom expune mai jos, neutilizate pînă acum (memoriile colonelului Milkowski), reiese că uneltirile lui Gr. Sturdza au continuat și după unire sub forma unei conspirații boierești pentru desfacerea cu forța a unirii, după încheierea unei înțelegeri între Gr. Sturdza și foștii domni munteni B. Știrbey și G. Bibescu. Aceste fapte lămuresc definitiv și scopurile acțiunii lui Gr. Sturdza din 1859.

Se știe că în 1863 un grup armat polon condus de colonelul Z. Milkowski a încercat să treacă peste teritoriul Romîniei, spre a da ajutor revoluției polone, care izbucnise în acel an. Despre aceste evenimente va fi vorba mai jos. Memoriile colonelului Milkowski asupra împrejurărilor care au urmat după acea încercare nenorocită cuprind amănunte necunoscute asupra complotului boieresc din Romînia, la care aderase un grup de poloni, lipsiți de suprafață politică. În toamna anului 1863, pe cînd Milkowski se afla la Constantinopol, unde sosise din Romînia, un oarecare Baragnon, francez în slujba turcilor, îi cere o întrevvedere și-i spune că o nouă acțiune a voluntarilor poloni în Ro-

¹ *Ibidem*, p. 256.

² *Ibidem*, p. 253.

³ Czaika Czaikowski, Sadyk pașa, în cele din urmă a „cerut iertare” țarului și se stabilă în Rusia, unde s-a sinucis în 1886, cf. St. Lukasik, *Relațiile lui Mihail Czaikowski cu romîni*, în „Revista Istorică Romînă”, II, 1932, p. 259.

⁴ C. Solomon și C. A. Stoide, *Pretendența lui Gr. Sturdza la tronul Moldovei*, București, 1939 (extras din „Arhiva Romînească”, III), p. 13.

mînia, repetarea, pe o scară mai mare, a încercării eșuate în vară este posibilă și acum. Noua acțiune se va face cu sprijinul ascuns al guvernului turc și nu va costa niciun ban pe poloni. Guvernul sultanului le dă de ales ca bază de operații între cetățile Vidin și Rusciuk. „Costul expediției va fi plătit și tu vei fi plătit cu un milion de franci. Lucrul a fost stabilit într-o înțelegere între guvernul turc și Știrbey, Bibescu și Sturdza”. Unul dintre cei doi dinții va fi așezat pe tronul Țării Românești, iar Sturdza (desigur Grigore), pe al Moldovei. Cuza va fi răsturnat. „Un milion de franci și acești domni vor sprijini cauza polonă”. Colonelul Milkowski a răspuns scurt: „Non, monsieur, cela ne se peut pas” (Nu, domnule, aceasta nu se poate)¹. Anul următor, în 1864, același colonel Milkowski, socotit ca șef militar al polonilor refugiați în Turcia, se afla la Belgrad. Acolo, un polonez, pe care-l numește numai cu inițiala B. vine să-i propună să sprijine cu trupele polone din Serbia și Turcia luarea în stăpînire a Romîniei de către principii Sturdza, Știrbey și Bibescu: i se vor da bani și arme pentru formarea detașamentelor, în care vor intra și diferite elemente balcanice. Milkowski refuză, declarînd că nu vrea să întreprindă o mișcare împotriva Romîniei, mișcare ce nu va aduce nici un folos Poloniei. B. a răspuns cu mînie: „Ce ne pasă de Romînia, de paguba ei? Dealtfel, ce pagubă? Cuza, Bibescu, Știrbey, tot un drac”. „Care ar fi rezultatul unei astfel de acțiuni?” comentează colonelul. „Ea ar aduce dizolvarea unității Romîniei, slăbirea acelei țări, care ar putea fi cu atît mai folositoare Poloniei, cu cît ar fi mai puternică. Dacă aș primi, aș slăbi Polonia în viitorul ei și Romînia în dezvoltarea ei... Ei (Bibescu și ceilalți) să-și caute o armată și un șef, căci eu nu voi sta în fruntea ei”².

Așadar turcii, care credeau că este în interesul lor să sfărîme unirea, au sprijinit pe ascuns un complot boieresc împotriva unirii, oferind chiar baze militare ale acțiunii împotriva Romîniei la Vidin și Rusciuc. În fruntea acestui complot în diferitele lui faze (1859, 1863, 1864) a stat Gr. Sturdza înțeles cu pretendenții munteni Bibescu și Știrbey. Numai cîțiva aventurieri poloni, dezavuați de adevărații conducători ai poporului polon, au fost cîștigați pentru această acțiune, care era străină cauzei polone.

Mai rămîne întrebarea, de ce guvernul român din 1859 a scos din cauză pe Gr. Sturdza, a cărui vină era evidentă, de ce a încetat urmărirea împotriva lui și l-a lăsat să-și continue acțiunea sa din umbră? G. Duzinchevici crede că arestarea complicilor „îl face inofensiv pe Grigore Sturdza” (faptele expuse mai sus dovedesc contrariul). „O dată pericolul înlăturat sub această formă, pe Cuza nu-l mai interesa decît un singur lucru, să mențină liniștea în Moldova... Bîldeța lui Cuza l-a dezarmat pe Gr. Sturdza”³. În realitate a lovit pe Gr. Sturdza, a-l condamna, însemna să lovești în boierimea mare a Moldovei și Cuza nu era atunci destul de puternic ca s-o facă, nici mai ales destul de hotărît. Complotul reprezenta nu pe Gr. Sturdza personal, ci lupta împotriva unirii a boierimii în înțelegere cu turcii. El are deci o importanță istorică, dar nu formează, cum greșit s-a socotit, un episod din istoria relațiilor între poporul român și cel polon.

¹ T. T. Jeż (Z. Milkowski), *Od kolebki przez życie* (Din leagăn prin viață), III, Varșovia, 1937, p. 157.

² *Ibidem*, III, p. 267.

³ G. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 69.

Momentul când în adevăr se poate vorbi de relații politice între poloni și principatele unite este acela al revoluției polone de la 1863. Atunci se produce o criză internațională, față de care Cuza vodă, în împrejurări destul de grele, a fost nevoit să ia atitudine. Se poate vorbi de o politică externă românească, după un secol și jumătate de întrerupere, în vremea domniei lui Cuza vodă. El a știut să treacă peste împotrivirea marilor puteri, care căutau să mărginească autonomia României și a dus o politică a intereselor țării. Aceasta o făcuse în timpul crizei italiene din 1859, în legătură cu emigrația ungurească, precum și în afacerea trecerii armelor sârbești, la 1862. La 1863 guvernul român se afla în fața unei noi crize generale, care-l atingea direct, aceea a revoluției polone. Deaceia nu este întemeiată atitudinea lui N. Iorga față de încercarea de trecere a polonilor prin țară și de acțiunea diplomatică pe care a trezit-o, socotind-o un incident „puțin însemnat”¹.

Asupra revoluției polone de la 1863 istoriografia polonă marxistă și-a spus cuvântul în *Istoria Poloniei* recent apărută, publicată de Academia Republicii Populare Polone. Cauzele acestei mișcări revoluționare au fost, pe de o parte, lupta țărănimii împotriva clăcii, pe de alta, ridicarea păturilor orășenești în lupta pentru independență. Cu toate încercările de împăcare ce se făcuseră între diferitele facțiuni politice poloneze: tînăra șleahță, grupul emigranților monarhiști condus de Wladislaw Czartoryski, stînga orășenească a „roșilor”, grupările țărănești, nu s-a ajuns la o colaboare de mai lungă durată între ele, din cauză că elementele feudale (moșierii) și capitaliștii (orășenii bogați) puneau pe primul plan interesele lor de clasă. În ce privește acțiunea diplomatică a marilor puteri în favoarea Poloniei, alianța Franței, Angliei și Austriei s-a mărginit la note adresate țarului. A existat în adevăr o acțiune a marilor puteri din Europa centrală și apuseană în favoarea Poloniei, dar ea s-a manifestat numai pe plan diplomatic și n-a împlinit nădejile revoluționarilor poloni. Napoleon III nu urmărea în realitate independența Poloniei, ci numai să lovească în Prusia și să-și lărgască granițele la Rin. Revoluția polonă a căzut din cauza disensiunilor interne, a egoismului claselor stăpînitoare și a lipsei unui ajutor efectiv din afară².

În aceste împrejurări are loc încercarea unui grup armat de revoluționari poloni de a trece prin România. Colonelul Milkowski, care stătuse mai mult timp în Moldova, adună la Tulcea în Dobrogea, provincie pe atunci sub stăpînire turcească, o unitate militară formată din emigrați polonezi și încearcă să treacă peste teritoriul României, ca să ajungă în Polonia (iulie 1863). Ceata care cuprindea 213 oameni³, respinge unele detașamente românești, la Costanțalia, dar este apoi silită să capituleze în fața trupelor superioare ca număr la Rînzești, lîngă Fălciu. Oștenii internați, fură lăsați după scurt timp, să treacă cu armele lor pe ascuns, în grupuri mici, în Polonia. Numai Milkowski se duse în Turcia. Acest incident avu urmări neplăcute pentru cîrmuirea lui Cuza: opoziția în interior, speculînd simpatii de care se bucura cauza polonă în opinia publică, învinuiește pe domn că a atacat și a dezarmat pe poloni,

¹ N. Iorga, *Istoria romînilor*, IX, p. 376. Chiar numele comandantului polon care încearcă să treacă prin țară, e deformat: Miroslawski, în loc de Milkowski. La A. D. Xenopol, *Istoria romînilor*, ed. III, vol. XIII, p. 171 apare sub forma: Milcovici.

² *Historia Polski*, Varșovia, ed. 1957, II, p. 710—720.

³ T. T. Jeż (Milkowski), *op. cit.*, III, p. 75.

pentru că ar fi fost aliat cu țarul. Aceeași învinuire i-se aduce lui Cuza și la Paris, precum și în alte capitale europene, și în presa occidentală. Numai cu multă greutate diplomația românească izbuti să înlăture în parte aceste bănuieli¹.

Deși faptele acestea sînt destul de bine cunoscute în amănuntele lor, rămîn totuși nelămurite unele puncte esențiale, care ne-ar îngădui să putem judeca acele împrejurări în lumina istoriei. De curînd distinsul istoric polon, H. Batowski a ținut o comunicare la Universitatea din București, intitulată: *Revoluția polonă de la 1863—1864 și politica lui Cuza Vodă*², și și-a pus întrebarea dacă Alexandru Cuza a fost prieten sau dușman al Poloniei, dacă a ajutat în chip real pe poloni în vremea revoluției lor. Concluzia autorului, care respinge învinuirile de înțelegere cu țarul, este că domnul român a avut „o atitudine echivocă față de poloni”, el a urmat directivele date de Napoleon III, care făcea propagandă pentru poloni, dar se ferea să-i ajute în chip efectiv, ceea ce a adus multe pagube cauzei poloneze. Aceste judecăți trebuiesc examinate mai deaproape, în lumina documentelor. Pentru a putea răspunde, trebuie să știm pe cine reprezenta colonelul Z. Milkowski, comandantul detașamentului polon care a încercat să treacă prin România la 1863, din inițiativa cui a pornit această expediție? Principalul izvor asupra acestor evenimente sînt memoriile în limba polonă ale lui Milkowski însuși, care n-au fost aproape de loc folosite de istoricii de pînă acum ai relațiilor polono-române în 1863³. Din memoriile lui Milkowski rezultă că Guvernul Național instituit de răsculații din Polonia i-a dat ordin să aducă pe teatrul de operațiuni trupele sale din Turcia, fără să precizeze, pe ce cale. Z. Milkowski făcea parte din aripa democratică burgheză a emigrației și era adversar al lui Wladislaw Czartoryski, conducătorul monarhiștilor poloni⁴. Colonelul spune în memoriile sale: „Nimeni nu mi-a dat nici o indicație asupra operațiilor militare ce trebuia să întreprind... Nu am primit nici un fel de ordin”⁵. Este vorba deci, în privința expediției din România, de o inițiativă a colonelului Milkowski și nu de o acțiune aprobată și pregătită de Guvernul Național din Polonia. Mai departe, memoriile arată că Milkowski nu primise din București nici o încurajare, nu înștiințase guvernul român de intențiile sale, nu primise nici o făgăduială; trecerea graniței a fost o surpriză pentru romîni. Mihai Mrozowiecki, comisarul politic al Guvernului Național polon în România, deși văzuse pe Milkowski la Tulcea și cunoștea intențiile sale, nu a întreprins nici un fel de tratative cu guvernul român⁶. Întrebat de colonelul Călinescu, comandantul trupelor romîne care s-au opus trecerii polonilor, de ce n-a cerut învoirea de

¹ G. Duzinchevici, *Cuza vodă și revoluția polonă din 1863*, București, 1931, p. 59—74; P. P. Panaitescu, *Cuza vodă și unitatea națională a romînilor*, în *Arhiva pentru știința și reforma socială*, VII, 1929, p. 559—560; I. Hudiță, *Franța și Cuza vodă*, București, 1941, p. 41, 67—99, 112—116; M. Emerit, *Les complots polonais et hongrois en Roumanie en 1863—1864*, în *Revue Historique du sud est européen*, XII, 1935, p. 225—237; Adam Lewak, *Dzieje emigracji polskiej w Turcji*, Varșovia, 1935, p. 166—173; St. Lukasik, *Rumunja a Polska w XIX wieku*, Cracovia, 1929, p. 69—104; T. W. Riker, *The making of Roumania*, Oxford, 1931, p. 414—449.

² Comunicare ținută la 17 octombrie 1958; am folosit notele mele.

³ T. T. Jeż (Milkowski), *op. cit.*, voi. III.

⁴ R. V. Bossy, *Agencia diplomatică a Romîniei la Paris*, București, 1931 p. 60—61, vorbește de Adam Czartoryski ca de conducătorul polonilor în exil, la 1863. Adam murise însă din 1861, în vîrstă de 91 de ani.

⁵ T. T. Jeż (Milkowski), *op. cit.*, III, p. 65—66.

⁶ *Ibidem*, III, p. 70.

trecere din partea guvernului român, Milkowski îi răspunde: „Eram sigur că nu voi primi asemenea permisiune”¹. Numai în cazul când ar fi existat oarecari făgăduieli prealabile ale guvernului român, că va lăsa liberă trecerea polonilor, s-ar putea vorbi de o atitudine echivocă a lui Cuza vodă pentru că a dezarmat detașamentul lui Milkowski. Ceea ce îndreptățește acțiunea lui Cuza este planul inițial al lui Milkowski față de teritoriul român, pe care-l arată cu sinceritate în memoriile sale: „Când am socotit că trebuie să trec din Turcia prin Moldova cu un puternic detașament pentru a ajuta revoluția... se înțelegea de la sine că în acest caz Moldova trebuia să treacă sub conducerea polonilor. *Cucerirea Moldovei*, supunerea ei temporară, făcea parte în chip necesar din planul meu, ca rezultat al situației generale”². Dar cum detașamentul s-a arătat în realitate mult mai mic decât fusese plănuir la început, cu asemenea trupe (213 oameni), „nu puteam să mă mai gândesc la cucerirea Moldovei”, ci numai la trecerea prin teritoriul român, unde urma să adune voluntari, străbătând toată țara de la sud spre nord, punând mâna pe armele din arsenalul de la Iași³. În asemenea condițiuni Milkowski nu putea să se bazeze pe sprijinul guvernului român. Cuza a apărut interesele țării lui. Dealtfel domnitorul nu putea intra în acțiune nici alături de revoluția polonă din 1863, punându-i teritoriul țării la dispoziție, căci aceasta ar fi însemnat un război împotriva Rusiei țariste și a Austriei. Îngăduind mai târziu trecerea pe ascuns a polonilor peste graniță, în țara lor, el a făcut tot ce putea în favoarea Poloniei și avem dreptul să numim pe Cuza vodă un prieten al Poloniei. În orice caz, politica lui Cuza în acele împrejurări a fost aceea a intereselor românești.

După dezarmarea detașamentului polon, Cuza a primit la București, pe colonelul Milkowski, cu care a avut o lungă convorbire, reproducă pe 11 pagini în memoriile acestuia. Întrebând pe Cuza ce intenții are față de soldații poloni internați, domnul i-a răspuns că va pune să fie alungați din țară. „Pentru că au slujit cauza Poloniei?” întrebă Milkowski. „Cauza Poloniei, hm, spune Cuza, este o cauză frumoasă. O slujești bine, dar cu prea multă îndrăzneală. Ai făcut, colonele, o nedreptate României, pe care va trebui s-o repara”. — „S-o repar, dar cum?” — „România, răspunse Cuza, va avea nevoie cândva de brațe puternice și-și va aduce aminte de ale voastre”⁴. — „Cu cea mai mare bucurie, a spus Milkowski, ofer României brațele mele”. Cuza a întrebat apoi, „de ce nu i-a cerut voie să transportăm prin Moldova oameni și arme... Am răspuns că aveam convingerea că nu aş fi obținut permisia, dar domnitorul a răspuns: Te înșeli, colonele. Și ca dovadă a arătat că a permis trecerea peste teritoriul României a armelor pentru Serbia. A făcut-o, pentru că este partizan al principiului naționalităților și fi este indiferent pe cine ajută, pe ruși, pe nemți, pe francezi”⁵. Socotim că această convorbire politică, secretă, oglindește adevăratele sentimente ale lui Cuza față de cauza polonă în cadrul problemei naționalităților.

¹ *Ibidem*, III, p. 83.

² *Ibidem*, III, n. 65—66.

³ *Ibidem*, III, p. 68.

⁴ *Ibidem*, III, p. 135—136.

⁵ *Ibidem*, III, p. 139. Asupra problemei trecerii armelor din Rusia destinate Serbiei (în 1862), cf. T. W. Riker, *op. cit.*, p. 376—398 și Radoslav Perović, *Diplomatiski spor o prenosu srpskog oružja 1862 preko Rumunij* (Conflictul diplomatic în jurul trecerii armelor sârbești prin România în 1862), în *Godišnik Nikole Cupića*, XLVIII, Beograd, 1938, p. 184—234.

De altfel, această atitudine favorabilă rezultă și din dezvoltarea ulterioară a politicii lui Cuza față de revoluția polonă și din acțiunile diplomatice în relație cu această criză europeană.

IV. DEZVOLTAREA RELATIILOR POLONO-ROMÂNE DUPĂ EXPEDIȚIA LUI MILKOWSKI

Trei sînt faptele importante care au urmat după eșecul expediției colonelului Milkowski prin România, fapte care îndreptățesc concluzia că guvernul lui Cuza a urmat o politică ce ținea seamă deopotrivă de interesele românești și de prietenia față de Polonia. Primul fapt a fost dezavuarea expediției lui Milkowski și tot odată propunerile de alianță polono-române din partea lui Wladislaw Czartoryski, al doilea fapt scrisoarea lui Cuza adresată lui Napoleon III, în care îi propune o colaborare militară în războiul pentru eliberarea Poloniei, iar al treilea încercarea guvernului țarului Alexandru II de a se înțelege cu turcii împotriva lui Cuza, bănuind că este ostil ambelor imperii și sprijinitor al mișcărilor de eliberare a popoarelor subjugate.

Wladislaw Czartoryski fusese recunoscut din mai 1863 de către Guvernul Național revoluționar din Polonia ca reprezentantul său diplomatic pe lângă guvernele din Franța, Anglia, Italia, Suedia și Turcia¹. În această calitate, el se adresează în septembrie, după eșecul acțiunii lui Milkowski, agentului diplomatic al României la Paris, Ioan Alexandri, aducînd mulțumiri lui Cuza „pentru grija pe care a arătat-o față de compatrioții noștri și pentru simpatiile personale ale lui (Cuza) pentru cauza lor”. Czartoryski respinge cu hotărîre combinațiile diplomatice, de care se vorbea în occident, ca România să servească drept compensație acordată Austriei, în schimbul recunoașterii și restabilirii independenței Poloniei. În schimb, propune o alianță militară cu România în lupta pentru independență². Importanța propunerilor lui Wl. Czartoryski, care în acel moment era plenipotențiar oficial al revoluției, stătea în aceea că ele constituie o dovadă de încredere pe care o avea conducerea revoluției față de România, cu respingerea implicită a intrigilor care făceau din Cuza aliatul țarului. România era socotită ca un punct de sprijin pentru dobîndirea independenței polone. Dar Cuza a răspuns foarte sincer că „nu ar putea să ia singur angajamente față de guvernul național din Varșovia...” și că trebuie să țină seama de situația internațională și mai ales de atitudinea Franței³.

Urmarea acestor propuneri polone a fost scrisoarea bine cunoscută a lui Alexandru Cuza către Napoleon III, din 30 octombrie/11 noiembrie 1863, în care propune împăratului francez cooperarea militară cu România declarîndu-se, în caz de război, aghiotantul împăratului francez. Întrebarea este însă, de ce această intervenție a lui Cuza, ieșirea lui din rezervă, se produce tocmai în acest moment, cînd revoluția polonă era pe calea destrămării și cînd se rupsese acordul între Franța, Anglia și Austria pe chestia poloneză, iar Napoleon rămăsese izolat. În mesajul tronului Napoleon III avusese cuvinte de

¹ *Historia Polski*, ed. 1957, II-2, p. 718.

² P. P. Panaitescu, *Cuza vodă și unitatea națională*, în *Arhiva pentru știința și reforma socială*, VIII, 1929, p. 564—565 și R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 291—293.

³ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 293.

simpatie pentru Polonia, la care face aluzie Cuza în scrisoarea sa, dar propusese convocarea unei conferințe internaționale, ceea ce era o dovadă că nu voia războiul¹. Socotim că explicația alegerii momentului este tocmai încercarea lui Cuza de a provoca o luare de poziție clară din partea lui Napoleon III, ca să știe cum să răspundă propunerilor polone. Este probabil că, cu tot patosul eroic din scrisoare, Cuza se aștepta la un răspuns negativ, dar voia să-l vadă negru pe alb. În adevăr, el se produce la 20 decembrie 1863, când Napoleon îi răspunde: „eventualitatea la care faceți aluzie în grija voastră patriotică este secretul providenței”, deci împăratul francez personal nu pregătește nimic, nu are niciun plan în această privință². Cu un astfel de răspuns se încheie de fapt proiectul alianței României cu revoluția polonă.

Dar mai există o mărturie care arată în întreaga ei lumină atitudinea lui Cuza în timpul acestei crize și temerile serioase pe care aceasta o trezea la curtea țarului și a sultanului. O scrisoare din Constantinopol din 19 februarie/2 martie 1864 adresată de un diplomat român care nu semnează (poate Costache Negri?) conducerii emigrației polone de la Paris, dezvăluie existența unor conversații între țarul Rusiei și demnitarii turci în acea epocă, spre a pune capăt dușmăniei latente între cele două țări. În timpul ultimei călătorii a împăratului Alexandru la Odessa, Poarta a trimis pentru a-l complimenta pe generalul de brigadă Osman pașa, fratele lui Kiami pașa. În conversația sa împăratul Rusiei ar fi spus trimisului otoman că o alianță între cele două state ar înlătura multe neplăceri Porții, că Rusia este cea mai bună prietenă a Turciei și că venise vremea ca neîncrederea tradițională care exista între cele două puteri să dispară cu totul... După întoarcerea trimisului turc la Constantinopol, „s-a redactat un proiect, se zice că sub inspirația ambasadei rusești de aci (din Constantinopol), și era vorba ca proiectul să fie supus consiliului de miniștri. *Principalul motiv pe care se întemeia proiectul în vederea acestei alianțe era tendința din ce în ce mai pronunțată a principelui domnitor (Cuza), nu numai de a se sustrage suzeranității sultanului, dar încă să atragă după el și Serbia, Muntenegrul, Bulgaria și Polonia*”. Franța, adaugă scrisoarea, se împotrivise la ocuparea principatelor cerută de către turci, ca urmare a secularizării averilor mănăstirești. Acum, „proiectul în chestiune sfătuiește Poarta să ia drept pretext al ocupației, armamentele noastre considerabile” (ale României). Conducătorii turci declarară însă că nu au nici o cunoștință despre un asemenea proiect³.

Acest proiect, pînă azi necunoscut, asupra căruia cu vremea poate vor ieși la iveală și alte amănunte, este o dovadă despre faima de luptător pentru libertatea popoarelor a lui Cuza. El și guvernul său era scotit campion al luptei pentru independența Poloniei și a popoarelor supuse din Imperiul Otoman, ceea ce atrăgea teama și bănuiala imperiilor vecine.

¹ *Historia Polski*, II-2, p. 716, cf. și Gh. Seignobos, *Histoire politique de l'Europe contemporaine, 1814-1896*, ed. VI, Paris, 1918, p. 758.

² R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 309.

³ Originalul în limba franceză, inedit, în Mss. nr. 4859 al Bibliotecii Czartoryski din Cracovia, f. 198-199. Iată textul original al pasajului celui mai interesant: „La principale raison sur laquelle s'appuyait le projet pour conseiller cette alliance, c'était la tendance de plus en plus prononcée du prince régnant, non seulement de se soustraire à la suzeraineté du sultan, mais d'entraîner avec son altesse sérénissime la Serbie, le Monténégro, la Bulgarie et la Pologne”.

ОБЪЕДИНЕНИЕ РУМЫНСКИХ КНЯЖЕСТВ, КНЯЗЬ КУЗА И ЕГО ПОЛИТИКА ПО ОТНОШЕНИЮ К ПОЛЯКАМ

(Резюме)

В связи с выборами Александра Кузы главой государства в Молдове а затем в Мунтении, был организован заговор для свержения его в пользу претендента на трон, Григория Стурдзы. Отмечаем что одни из историков ошибочно поняли этот заговор, в том смысле, что был поддержан польской эмиграцией на востоке, в то время как в данной работе указывается что поляки, которые оказали помощь Гр. Стурдзе не являлись политическими представителями эмиграции, а лишь некоторыми отдельными лицами, пользовавшимися вдобавок плохой репутацией. В тени заговора, за его спиной находились турки; преследовавшие расстройство объединения Румынских княжеств, оказывая поддержку молдавскому претенденту. Деятельность турок, направленная против объединения продолжалась и в 1863—1864, когда опираясь на них, бывшие господа Мунтении Г. Бибеску и Б. Штирбей, вместе с Гр. Стурдза пытались безуспешно привлечь на свою сторону часть польской эмиграции.

В 1863 году, группа польских эмигрантов, под руководством полковника Милковского пыталась с оружием в руках пройти через румынскую территорию, чтобы принять участие в восстании, происшедшем тогда в Польше. На основе данных, указанных в воспоминаниях Милковского, в статье отмечается что этот акт произошел без ведома румынского правительства и целью его являлась военная оккупация Молдовы. Куза защитил интересы своей страны, поскольку было возможно, втайне, помогал полякам, но был вынужден отразить их военное вмешательство на территорию нашей страны. Из разговора, имевшего место между Кузой и Милковским и до сих пор еще не опубликованного на румынском языке, выявляется роль Кузы по отношению к борьбе за освобождение Польши.

В связи с вышеуказанным, в 1864 г. в Крыму состоялись встречи между русскими и турками где ставился вопрос о вмешательстве России и Турции для устранения Кузы. Румынскому Господарю вменяли в вину, что он ведет борьбу за независимость своей страны и в тоже время окружает себя сербами, черногорцами, болгарам и поляками. Сведения следуют из одного, до сих пор не опубликованного польского документа.

L'UNION DES PRINCIPAUTÉS, ROUMAINES, LE PRINCE COUZA ET LES POLONAIS

(Résumé)

Au moment de l'élection d'Alexandre Couza comme Prince régnant de Moldavie et plus tard également de Valachie, un complot pour le renverser et le remplacer par le prétendant au trône, Grigore Sturdza avait été organisé.

Ce complot, mal compris par certains historiens, aurait été soutenu d'après eux, par les émigrés polonais d'Orient.

Dans la présente étude, l'auteur démontre que les polonais qui ont soutenu Gr. Sturdza n'étaient pas les représentants politiques de l'émigration polonaise, mais quelques individus isolés et de mauvaise réputation. Derrière le complot se trouvaient les Turcs, qui cherchaient à briser l'union des Principautés Roumaines, en aidant l'action du prétendant moldave. Le complot turc contre l'union a continué pendant les années 1863—1864 quand, aidé par les turcs, Gr. Sturdza et les anciens Princes régnants de Valachie, G. Bibesco et B. Stirbey, ont essayé de gagner à leur cause, mais sans succès, les émigrants polonais.

En 1863, un groupe d'émigrants polonais sous la conduite du colonel Milkowski a essayé de traverser le territoire roumain en armes pour intervenir dans le mouvement insurrectionnel qui sévissait alors en Pologne. En se basant sur les Mémoires de Milkowski, l'auteur démontre que cette action avait eu lieu sans l'autorisation du gouvernement roumain qui n'en avait pas eu connaissance et que son but était l'occupation militaire de la Moldavie. Couza a défendu les intérêts de son pays et, en secret, autant qu'il l'a pu, il a soutenu les Polonais, mais il a été obligé de repousser du territoire roumain leur intervention armée. La véritable attitude de Couza envers la cause de la libération de la Pologne peut se déduire d'une conversation ignorée jusqu'à ce jour et qui a eu lieu entre Couza et Milkowski.

En 1864, à lieu à ce sujet, en Crimée, une entrevue russo-turque, où le problème de la mise de côté de Couza par l'intervention de ces deux puissances a été posé, le Prince régnant de Roumanie étant accusé de lutter pour l'indépendance de son pays et de grouper autour de lui les Serbes, les Monténégrins, les Bulgares et les Polonais. Ces informations proviennent d'un rapport inédit en polonais.